

W

**WORKING
PAPERS**

303

**Enfocament psicosocial del nou delictes de captació i
adoctrinament de persones per a cometre activitats
terroristes**

**FERRAN ALONSO
HUMBERTO TRUJILLO**

Institut de Ciències Polítiques i Socials
Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona

**Enfocament psicosocial del nou delictes de captació i adoctrinament de
persones per a cometre activitats terroristes**

FERRAN ALONSO I HUMBERTO TRUJILLO

Universidad de Granada (UGR)

WP núm. 303

Institut de Ciències Polítiques i Socials

Barcelona, 2012

L'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS) és un consorci creat l'any 1988 per la Diputació de Barcelona i la Universitat Autònoma de Barcelona, institució aquesta última a la qual hi és adscrit a efectes acadèmics.

Working Papers és una de les col·leccions que edita l'ICPS, previ informe del corresponent Comitè de Lectura, especialitzada en la publicació –en la llengua original de l'autor– de treballs en elaboració d'investigacions socials, amb l'objectiu de facilitar-ne la discussió científica.

La seva inclusió en aquesta col·lecció no limita llur posterior publicació per l'autor, el qual manté en tot moment la integritat dels seus drets.

Aquest treball no pot ésser reproduït sense el permís de l'autor.

Diputació
Barcelona

Edició: Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS)
Mallorca, 244, pral. 08008 Barcelona (Espanya)
<http://www.icps.cat>

© Ferran Alonso i Humberto Trujillo
ISSN: 1133-8962
DL. B-10.186-2012

INTRODUCCIÓ

L'emergència en els darrers anys d'un fenomen anomenat a vegades, *terrorisme global* o *terrorisme internacional*, altres cops *terrorisme islàmic* o *islamista*, (tot i que jo preferim anomenar-lo *terrorisme d'ideologia gihadista*, per la seva precisió semàntica), ha provocat que les legislacions dels diferents països s'adaptin a aquesta nova realitat criminal. Aquesta necessitat d'adaptació legislativa va ser copsada en l'àmbit europeu en la Decisió Marc 2008/919/JAI, de 28 de novembre de 2008, que modifica l'anterior 2002/475/JAI, de 13 de juny de 2002, sobre la lluita contra el terrorisme. El seu article 3 determina els actes dolosos següents:

- Provocació a la comissió d'un delictes de terrorisme.
- Captació de terroristes.
- Ensinistrament de terroristes.
- Furt o robatori amb agreujants comesos amb la finalitat de cometre qualsevol dels delictes enumerats en l'article 1, apartat 1.
- Xantatge amb la finalitat de cometre qualsevol dels delictes enumerats a l'article 1, apartat 1.
- Lliurament de documents administratius falsos amb la finalitat de cometre qualsevol dels delictes enumerats a l'article 1, apartat 1, lletres a) a h), i a l'article 2, apartat 2, lletra b).

Una revisió d'aquesta Decisió Marc modificada ens confirma que els processos de radicalització violenta i l'adoctrinament *gihadista* no apareixen específicament com a tals en el seu articulat, però sí que n'apareixen d'altres com provocació, inducció, captació i ensinistrament per part de terceres persones (s'entén que per part de reclutadors i/o líders), les quals poden ser enteses com a dinàmiques pròpies de persuasió coercitiva o manipulació psicològica. En relació a aquesta temàtica, el 18 de maig de 2009 es manifestava Enrique López¹, magistrat de l'Audiència Nacional i antic portaveu del Consell General del Poder Judicial (CGPJ), que creia que la legislació espanyola s'havia d'adaptar al veritable rostre del terrorisme internacional, amb noves figures com l'adoctrinament i el reclutament. Tanmateix, l'articulat definitiu relacionat amb aquests apartats que apareix en la darrera modificació del codi penal recull l'essència d'ambdues consideracions. El text de l'article 576 determina:

1. Será castigado con penas de prisión de cinco a diez años y multa de dieciocho a veinticuatro meses el que lleve a cabo, recabe o facilite cualquier acto de colaboración con las actividades o finalidades de una organización o grupo terrorista.

¹ Brunet, J.M. "La difícil lucha contra el yihadismo". *La Vanguardia.es*, 18.05.2009.

2. [...]

3. *Las mismas penas previstas en el número 1 de este artículo se impondrán a quienes lleven a cabo cualquier actividad de captación, adoctrinamiento, adiestramiento, formación, dirigida a la incorporación de otros a una organización o grupo terrorista o a la perpetración de cualquiera de los delitos previstos de este capítulo.*

D'aquesta manera apareixen en el vigent codi les figures penals de la captació i l'adoctrinament, les quals per a molt autors són fases pròpies dels processos que integren la radicalització violenta. Per tant, es cabdal definir, descriure i clarificar aquestes fases i diferenciar-les d'altres que, aparentment i per causa d'usos terminològics, es poden percebre com a similars. No és el mateix rebre adoctrinament en la fe cristiana o musulmana que ser captat i adoctrinat en la ideologia *gihadista*, ja que no tenen res a veure ni en els fons ni en la forma. Aquí és on precisament la psicologia social, el coneixement sobre les dinàmiques de persuasió coercitiva i les diverses investigacions empíriques dutes a terme poden aportar valor afegit a l'hora de realitzar diagnòstics diferencials i informes pericials que ajudin a jutges i fiscals a valorar la prova.

Cal tenir en compte que en la darrera dècada i, sobretot arran dels atemptats de l'11-S a Nova York, s'ha intentat explicar, des de l'àmbit acadèmic i científic, les variables que intervenen en el fenomen del terrorisme per tal de combatre'l d'una manera més eficaç. La majoria dels estudis s'han elaborat des de disciplines com les ciències polítiques i la sociologia, però també n'hi ha hagut alguns duts a terme per psicòlegs clínics i, darrerament, s'han iniciat algunes investigacions des del camp de la psicologia social. Tot seguit es presenta els diversos angles de visió que analitzen el fenomen del terrorisme internacional i les aportacions realitzades per a la seva millor comprensió.

PERSPECTIVES D'ESTUDI DEL FENOMEN TERRORISTA

El fenomen del terrorisme comporta, en general, un complex nivell d'anàlisi. La pròpia paraula "terrorisme" provoca confusions semàntiques entre els diferents experts. Els diversos condicionants culturals, socials i polítics causen no pocs biaixos a l'hora d'elaborar constructes teòrics explicatius del fenomen. Si a això se li afegeix la diversitat i complexitat del fenomen, els diferents nivells d'anàlisi i angles d'estudi, fa molt difícil construir una teoria general que expliqui el comportament terrorista.

Cada vegada més analistes i acadèmics defensen que s'ha de parlar sobre *terrorismes* i *psicologies terroristes* en plural i contemplar cada tipus de terrorisme segons les seves particularitats polítiques, històriques i culturals. Segons la seva tipologia, el terrorisme es pot denominar, entre d'altres, d'extrema dreta, nacional-separatista, revolucionari social, islamista o *gihadista*. Dins d'aquest darrer, s'hi troben molts grups sota el mateix epígraf, però de ben segur ni els orígens, ni les causes, ni les motivacions són comunes a tots ells, encara que poden tenir o compartir factors comuns.

El terrorisme en general i, concretament el terrorisme d'ideologia *gihadista*, s'ha estudiat, com a mínim, des de tres nivells d'anàlisi: el sociològic-estructural, el psicopatològic i el psicosocial.

El primer nivell fa referència a les variables socials, també anomenades *root-causes*. Aquesta perspectiva suggereix que hi ha una relació causal entre les condicions subjacents de caràcter social, cultural, econòmic, polític i l'aparició del fenomen terrorista.

Entre els factors estructurals, la pobresa és sovint presentada com una de les causes subjacents del terrorisme. Tanmateix, en la trobada d'experts internacionals sobre terrorisme, celebrada a Oslo el juny de 2003, es va concloure que existia una feble i indirecta relació entre pobresa i terrorisme. A nivell individual, els terroristes generalment no provenen dels segments més marginals de la societat, sinó que presenten a nivell socioeconòmic una procedència mitjana o per sobre de la mitjana poblacional. El nivell de terrorisme no és particularment alt en els països més pobres del món. El fenomen es troba més relacionat amb aquells països en vies de desenvolupament, amb societats caracteritzades per una ràpida modernització.

Una altra causa estructural que normalment es relaciona amb el terrorisme és la manca de democràcia i de drets civils. Tanmateix, en la investigació empírica duta per Edward Newman mitjançant una anàlisi de correlacions no es va obtenir uns resultats determinants, és a dir, la freqüència d'atacs terroristes no augmentaven significativament a mesura que els drets civils i els valors democràtics es trobaven més restringits (Newman, 2006: 749-772). Les conclusions a les quals va arribar el Grup d'Experts Internacionals sobre Terrorisme, reunits a Oslo el 2003, respecte a aquesta variable van ser en alguns aspectes diferents:

"la manca de democràcia i drets civils és una precondition per a moltes formes de terrorisme domèstic. La relació entre la coerció del govern i la violència política presenta una forma d'U; és a dir, els règims més democràtics i els més totalitaris presenten baixos nivells de violència política. Contràriament, aquells estats amb nivells moderats de violència coercitiva tendeixen a encendre la flama dels dissidents. D'altra banda, també s'afegeix que la manca de capacitat o voluntat per exercir el control territorial i mantenir el monopoli de la violència (força) per part dels governs atorga a les organitzacions terroristes refugis segurs, facilitats per establir camps d'entrenament i bases operatives. Així mateix, els terroristes també poden trobar condicions més idònies per a les seves funcions logístiques en països amb democràcies fortes i estables, a causa de les llibertats més àmplies que gaudeixen els ciutadans d'aquells països".

El paper que juga la religió és una altra variable a tenir en consideració. Els experts reunits a Oslo l'any 2003 van concloure que el *terrorisme suïcida* no és causat per la religió (o més específicament per l'islam). Molts terroristes suïcides arreu del món no mostren fervor religiós o pertanyen a religions diferents a la de l'islam. Els terroristes suïcides estan motivats principalment per objectius polítics, sovint per acabar amb una

ocupació estrangera o una dominació interna per part d'un grup ètnic diferent. El seu martiri, però, és freqüentment legitimat i glorificat en base a idees o valors religiosos.

Per la seva banda, els experts, reunits a la Cimera de Madrid l'any 2005, van contemplar la doctrina religiosa com a una *eina de mobilització* o de justificació del terrorisme més que com una causa directa. Per exemple, el descontentament amb la situació política o econòmica afavoreix el fet que certs segments de la població donin suport a grups islamistes radicals. La religiositat no és *per se* una causa de radicalisme polític. Les justificacions religioses són sovint combinades amb d'altres com les de caràcter polític o social.

Per la seva banda, Edward N. Newman realitza un cert canvi d'enfocament quan parla de xoc de valors més que de religió (Newman, 2006: 749-772). Com a resultat de la globalització, societats amb diferents sistemes de valors han entrat en contacte i, en alguns casos, en tensió, creant una percepció o por vers un imperialisme cultural i hegemònic. Algunes societats lluiten per reconciliar modernitat i tradició, en les quals conviuen tradicions seculares i fonamentalismes reaccionaris amb forces que imposen un model econòmic i cultural molt agressiu. El tan anomenat terrorisme islamista es basa en gent que detesta la modernitat –la civilització laica, mercantilista, secular, científica i racional creada per la il·lustració i caracteritzada tant per les seves virtuts (llibertat, democràcia, tolerància i diversitat) com pels seus vicis (desigualtat, hegemonia, imperialisme cultural i materialisme). Per tant, el terrorisme islamista és una expressió de rebuig a l'Estat modern i laic, i de la col·lisió entre globalització i un *revivalisme* islàmic.

A tall de conclusió, podem dir que els diversos estudis demostren que les variables macro o de caràcter estructural, com són la pobresa, la marginalitat, les desigualtats econòmiques, la religió o la manca de drets civils o sistemes democràtics, no són factors que expliquin suficientment i total el fenomen del terrorisme d'ideologia *gihadista*. Amb tot, aquestes variables s'han de tenir en compte en les polítiques estratègiques contraterroristes a mig i llarg termini.

Pel que fa al segon nivell d'aproximació a l'estudi del terrorisme, el nivell micro o clínicpsicològic, la majoria dels estudis s'han centrat en detectar estats de pertorbació o demència que puguin explicar comportaments tan irracionals com, per exemple, els del terrorista suïcida. Tanmateix, diverses investigacions (Merari, 2004; MI5; 2008) demostren que els terroristes *gihadistes* no pateixen cap tipus de psicopatologia, o almenys, no en una proporció major que la resta de la població. De la mateixa manera, l'explotació estadística en una mostra considerable de *gihadistes* (394) rebutjava que presentessin un desordre de personalitat paranoide o narcisisme maligne (Sageman, 2004).

Abans d'entrar a explicar el tercer nivell d'anàlisi, el psicosocial, és interessant revisar les recomanacions i conclusions que elaboren el Grup d'Experts europeus en Radicalització Violenta. Componien el Grup d'Experts, especialistes i acadèmics de

Noruega, Itàlia, França, Bèlgica, Àustria, Suècia, Regne Unit, Dinamarca, els Països Baixos i Espanya.

EL GRUP D'EXPERTS EN RADICALITZACIÓ VIOLENTA DE LA COMISSIÓ EUROPEA

La manca de resultats concloents va motivar que la Comissió Europea encarregués, mitjançant Decisió de 19 d'abril de 2006², a un Grup d'Experts en Radicalització Violenta un informe sobre l'estat actual de la recerca acadèmica en aquest camp. L'informe final, titulat *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism*, va ser sotmès a la Comissió Europea el 15 de maig de 2008 i distribuït a tots els Estats membres aquell mateix setembre. Aquest report presentava una sèrie de conclusions i recomanacions que s'exposen a continuació de manera sintètica.

El concepte *radicalització violenta* és poc utilitzat en les ciències socials i en les humanitats. Es refereix als processos de socialització que condueixen a l'ús de la violència. És més, la seva utilització acadèmica no és, ni de bon tros, uniforme. Alguns autors i experts el conceben com un procés que deriva cap a un comportament violent concret, mentre que per a d'altres el fet d'acceptar o justificar la violència ja és, per si mateix, un indicador de radicalització violenta. Per a alguns autors i experts, el procés de radicalització violenta presenta una trajectòria individual, mentre que altres el veuen més com a un fenomen col·lectiu. On sí existeix un consens entre tots els acadèmics és en el fet que qualsevol forma de radicalització violenta, inclosa la de la violència terrorista, es produeix de manera gradual o per fases. Un fet rellevant d'aquest informe són les remarcables similituds entre la radicalització de l'actual terrorisme *gihadista* i la radicalització associada a l'extrema dreta, l'extrema esquerra o el terrorisme separatista de l'Europa occidental des dels anys seixanta.

L'informe també conclou que la radicalització que deriva en actes de terrorisme es produeix en unes condicions estructurals específiques. Primer, la radicalització creix en ambients favorables que es caracteritzen per un estès sentiment d'injustícia, exclusió o humiliació (ja sigui aquesta real o percebuda). Segon, la radicalització té lloc a la intersecció d'un ambient social favorable i unes trajectòries individuals que condueixen a una major militància. I tercer, la violència terrorista (en particular el terrorisme suïcida) és l'expressió més extrema d'un ampli repertori de possibles expressions radicals.

No existeix una única causa que per si mateixa condueixi cap al terrorisme, però un nombre determinat de factors pot contribuir a fer-ho. Els factors precipitants varien d'acord amb l'experiència individual i la trajectòria personal vers la radicalització. Per exemple, antecedents històrics de violència política, excessiva repressió per part de les autoritats de l'Estat poden, sota certes condicions, contribuir a polaritzar el clima social en el qual la confrontació, més que la resolució de conflictes, pot ser l'opció preferent. A

² *Official Journal of the European Union*, L 111/9 of 25.04.2006.

més, les experiències personals, el parentiu i la colla d'amics, així com la dinàmica de grups, són crucials en l'acceleració de l'actual procés de radicalització que pot arribar a concretar-se en actes de terrorisme contra civils.

Les persones que han estat involucrades en el passat en activitats terroristes contemporànies mostren una gran diversitat d'origen social, moltes d'elles influenciades per diverses combinacions d'aspectes motivacionals de tipus racional, emocional i d'identitat. Aquesta complexa diversitat ha portat a concloure a molts investigadors que dissenyar un perfil de futur terrorista en una fase primerenca de la seva trajectòria vers el terrorisme és molt difícil, fet que suposa un gran repte a l'hora d'elaborar estratègies de prevenció.

La ideologia apareix com a factor important i constant en els processos de radicalització vers el terrorisme. L'adoctrinament ideològic juga un paper clau a l'hora de transformar una petita però significativa minoria d'insatisfets socials en militants terroristes. La ideologia contribueix a l'acceptació de la violència com a mitjà per assolir el canvi polític i també dóna lloc a la creació d'una subcultura de la violència. A més, és utilitzada per reduir els potencials inhibidors morals i justificar els mètodes més extrems. Els marcs cognitius derivats de certes ideologies exclusivistes han estat utilitzats per construir identitats col·lectives basades en narratives de lluita violenta.

En l'últim apartat de l'informe, el Grup d'Experts de la Comissió Europea sobre Radicalització Violenta proposa una sèrie de recomanacions, sobretot pel que fa a la recerca de la radicalització que deriva cap al terrorisme en les aproximacions, àrees i temes següents:

- Estudis comparatius de diferents tipus i desenvolupaments de processos de radicalització violenta que deriven cap al terrorisme en diferents països europeus, incloent-hi anàlisis diferencials de com les societats i els discursos predominants influeixen en aquests processos.
- Estudis empírics sobre individus involucrats en grups terroristes o en activitats terroristes dins d'Europa, focalitzant en les seves característiques sociodemogràfiques per tal d'identificar diferències i similituds.
- Estudis sobre les motivacions individuals per adherir-se a les xarxes o organitzacions terroristes i de quina manera les motivacions de caràcter racional, emocional i d'identitat poden combinar-se en certes categories de persones que esdevenen radicalitzades cap a la violència.
- Estudis de llarga durada sobre els processos de radicalització que augmentin el coneixement de com els grups radicals es decanten cap a la violència i el terrorisme, passen a l'activitat armada i com evolucionen i s'adapten en el temps. Els factors com ara la ideologia, l'estratègia, les

operacions tàctiques i el perfil dels membres no són elements estàtics sinó que canvien en el transcurs del temps.

- Estudis sobre els possibles canvis en el cicle dels processos de radicalització. És a dir, estudis sobre la velocitat dels processos de radicalització i els factors que contribueixen a l'acceleració i desacceleració.
- Cal posar més atenció al nexa entre terrorisme i contraterrorisme com a potencial conductor de l'expansió de la radicalització cap a la violència i el terrorisme. Fins quin punt i sota quines condicions el contraterrorisme provoca més terrorisme?
- Cal incidir en la recerca sobre les estratègies d'adoctrinament, mobilització i ensinistrament adoptades pels terroristes i els seus líders dins de les organitzacions terroristes, amb especial atenció al paper que desenvolupa Internet.
- És necessària major recerca sobre la rellevància i l'impacte dels conflictes estrangers, com ara l'Iraq, l'Afganistan o Somàlia i la seva repercussió en forma d'extremisme violent a Europa.
- És necessària una major recerca documentada respecte a institucions i organitzacions en les quals es pot produir la radicalització violenta. En especial, cal incidir en les escoles, els llocs de culte les presons i l'exèrcit.
- Anàlisis de les iniciatives i estratègies contraterroristes passades i actuals. Això hauria de permetre identificar les accions específiques que han tingut èxit i prendre consciència de les diferències entre els Estats membres en termes de l'actual estat de radicalització.
- També es requereix recerca acadèmica sobre les estratègies de sortida d'un estat de radicalització violenta. En aquest sentit, cal definir conceptualment desradicalització tant com un procés cognitiu i de desconexió com un procés conductual que implica una interrupció de l'activitat terrorista.
- L'ús del coneixement científic ja existent sobre bandes criminals, sectes religioses, grups juvenils violents, així com els processos de dinàmica de grups que influeixen en les decisions que desemboquen en violència, permetrà incrementar la comprensió sobre la radicalització relacionada amb l'entrada i sortida de grups propensos a utilitzar el terrorisme.
- Estudis d'avaluació dels programes de desradicalització finalment introduïts per les autoritats dels Estats europeus i altres: en especial s'haurien de dur a terme els que estan dirigits a extremistes dins les presons amb la finalitat d'obtenir evidències d'allò que funciona o no en aquest àmbit.

De la lectura de les conclusions i recomanacions d'aquest informe es desprèn que encara quedava molta recerca per desenvolupar en moltes àrees i temes, a partir de la qual es podran establir models explicatius dels processos de radicalització violenta.

Una vegada revisat aquest document, es constata que encara hi ha moltes preguntes sense resposta, com ara: com es produeix el procés de transformació d'un individu aparentment normal en un terrorista suïcida? Quin és el paper del líder? Quines són les fases del procés? Existeixen dinàmiques grupals generadores de violència? Existeixen similituds entre l'adoctrinament *gihadista* i els processos de manipulació psicològica coercitiva tradicionalment estudiats en altres contextos?

Com s'ha vist anteriorment, el fenomen de la radicalització violenta ha estat analitzat des de les perspectives socioestructural (nivell macro) i psicopatològica (nivell micro) sense haver obtingut uns resultats definitius. Un tercer enfocament, que correspondria al nivell meso, és el psicosocial, el qual podria arribar a omplir les llacunes de coneixement que per raons metodològiques o per l'especificitat del camp d'estudi no han estat satisfetes pels altres dos.

ENFOCAMENT PSICOSOCIAL DELS PROCESSOS DE RADICALITZACIÓ VIOLENTA

La psicologia social s'encarrega d'analitzar i estudiar les relacions entre l'individu i el grup, i les afectacions d'aquestes a la psique individual i al comportament col·lectiu. De fet, ja s'han realitzat alguns estudis teòrics i investigacions sobre el fenomen des d'un enfocament psicosocial. Els diferents estudis plantegen hipòtesis i línies de treball diverses, però el que sembla inqüestionable és que per cometre un acte de terrorisme i, en particular, un acte de *terrorisme suïcida*, és necessari arribar a un seguit d'estats emocionals i cognitius que poden ser el resultat d'un procés premeditat de manipulació psicològica grupal o de decisions individuals espontànies poc o gens dirigides. Una voluntat de ferro i un alt nivell de motivació o desesperació determinen aquesta acció terrorista.

Des d'un punt de vista psicosocial, la producció teòrica sobre la violència terrorista en els darrers anys s'ha vist incrementada considerablement. No ha succeït el mateix amb el nombre d'investigacions empíriques que permetin verificar o refutar les diverses hipòtesis teòriques plantejades, ja que existeixen un seguit de dificultats:

- El caràcter hermètic i secret d'aquests grups impedeix la recerca sobre les dinàmiques grupals internes.
- Les investigacions estan orientades a trobar proves incriminatòries del delictes de terrorisme i no pas en l'obtenció de recollir informació per al coneixement científic.

- L'alt nivell de perillositat que implica aquest tipus de recerca.
- Normalment, l'agent infiltrat no és un especialista en dinàmiques de persuasió coercitiva.
- Barreres ètiques i morals impedeixen la recerca empírica en condicions controlades de laboratori.
- Dificultats per crear dissenys experimentals que permetin controlar un nombre fix de variables.

Una de les primeres investigacions empíriques que intenten descriure els processos de radicalització violenta que condueixen a un individu a estar sota factors desinhibidors (deshumanització de la víctima, justificació de l'agressió, dessensibilització del propi agressor) de la violència extrema, fent ús del coneixement acumulat en psicologia social sobre influència grupal, psicologia del fanatisme, dinàmiques totalitàries i control mental, és la de *Indicios de persuasión coercitiva en el adoctrinamiento de terroristas yihadistas: hacia la radicalización violenta* (Alonso, Ramírez, Trujillo, 2009: 721-736).

INVESTIGACIÓ EMPÍRICA SOBRE ELS INDICIS DE PERSUASIÓ COERCITIVA EN L'ADDOCTRINAMENT GIHADISTA: EL CAMÍ CAP A LA RADICALITZACIÓ VIOLENTA

En aquesta recerca es varen avaluar dos processos de manipulació psicològica per a l'adoctrinament i la radicalització violenta d'un grup de terroristes *gihadistes* a l'Estat espanyol: la persuasió coercitiva i l'abús psicològic grupal. Es partia de dues hipòtesis ben diferenciades sobre com es genera la radicalització violenta. El primer supòsit defensa que l'última generació de terroristes *gihadistes* no és un producte ni de la pobresa, ni de la ignorància, ni d'un procés de *rentat de cervell* religiós (*guardian.co.uk*, 2008a, 2008b; Sageman, 2004, 2008: 129). Els nous terroristes no han estat preparats en camps d'entrenament llunyans ni reclutats per especialistes de la captació. Des d'aquesta visió es defensa que el que succeeix és un autoreclutament basat, principalment, per lligams d'amistat i que, per tant, no existeix la figura d'un líder que dirigeixi, guiï i adoctrini els membres del grup terrorista. En resum, els defensors d'aquesta hipòtesi entenen que es tracta més d'un moviment social que va de baix a d'alt, autofinançat i autodidacta, que d'un procés jeràrquic. Aquest moviment acull joves musulmans marginats que traslladen la seva frustració a actes terroristes. L'adoctrinament, fruit d'una alienació prèvia, es consolida i reforça gràcies al compromís grupal i als vincles d'amistat (Kirby, 2007: 415-428).

Per contra, la segona suposició entén que la radicalització violenta *gihadista* és producte d'un procés de manipulació psicològica dirigit sistemàticament i conscient per un líder carismàtic molt semblant al que es pot produir en un grup sectari o totalitari (Alonso, 2005; De la Corte, 2007: 47-65; Trujillo, 2007).

Quant als objectius plantejats de la recerca van ser dos: 1) avaluar si durant les fases de reclutament i adoctrinament de terroristes *gihadistes* intervenen o no processos intencionats i actius de manipulació psicològica; i 2) analitzar si determinades tècniques de persuasió coercitiva i estratègies d'abús psicològic grupal podrien afavorir la radicalització violenta.

Mètode emprat

En primer lloc es va revisar la literatura científica sobre processos de manipulació psicològica, reforma del pensament, *rentat de cervell*, control mental, abús psicològic grupal, tècniques de persuasió coercitiva. Tots aquestes anteriors conceptes, amb diferents matisos, fan referència als processos mitjançant els quals una persona perd inconscientment nivells d'autonomia psicològica i d'independència personal, es reconstrueix el seu pensament i es manipula la seva voluntat.

Segonament, es van seleccionar dos models diferents de reforma del pensament o manipulació psicològica. El primer model contempla les "Tècniques de persuasió coercitiva" (Rodríguez Carballeira, 1992: 110-148) i el segon és l'Escala d'Abús Psicològic Grupal (Chambers, Langone, Dole, Grice, 1994: 88-17) (Almendros, Carrobles, Rodríguez, Jansà, 2004: 132-138).

Seguidament, es va escollir una base documental sòlida, fiable i productiva que aportés suficients dades com per satisfer els objectius de la investigació. El document de treball triat va ser la Sentència N. 6/2008, de vint-i-set de febrer de 2008 de l'Audiència Nacional espanyola, sobre els atestats de la "Operación NOVA I, II i III". L'elecció d'aquest document es va basar en el veredict de culpabilitat de la majoria dels acusats, sense que aquests haguessin comès un atemptat terrorista, però havent-se demostrat la seva pertinença i integració en un grup terrorista de tipus *gihadista*. El ric i contrastat contingut documental sobre les interaccions grupals de l'esmentada cèl·lula terrorista fa que aquest document sigui una peça útil per a l'anàlisi dels processos de manipulació psicològica.

En quart lloc, per a l'avaluació del contingut de la sentència es van confeccionar quatre fulls de registre, en els quals es contemplaven les tècniques de Rodríguez Carballeira i les "proposicions lingüístiques" de l'Escala d'Abús Psicològic Grupal, aquestes últimes considerades com a ítems de manipulació psicològica. Així, en dos fulls de registre, un per a cada model, es contemplen els ítems de manipulació psicològica i el nombre total de localitzacions a la sentència dels mateixos.

El cinquè pas va consistir en demanar a quatre informants clau que es familiaritzessin amb els diferents ítems i aspectes de cada model, i que els integraren mentalment per poder realitzar el posterior anàlisi documental de forma òptima.

En el següent pas es va demanar als quatre col·laboradors que realitzessin una lectura prèvia de la sentència amb l'objectiu de poder familiaritzar-se amb els fets i les persones que intervenien en la composició de la cèl·lula terrorista.

En el setè pas es van marcar els passatges del text on es posava de manifest aspectes de manipulació psicològica i es va elaborar un segon document amb la informació filtrada i amb els paràgrafs ja marcats. Finalment, es van comptabilitzar les localitzacions de manera unificada.

Instruments

Com ja s'ha dit anteriorment, els models utilitzats van ser "les tècniques de persuasió coercitiva de Rodríguez Carballeira" i l'Escala d'Abús Psicològic Grupal. El primer model està basat en quatre tipus de tècniques manipulatives, que són de tipus ambiental, emocional, cognitiu i d'inducció a estats alterats de consciència.

Quant al segon model, el concepte d'abús psicològic fa referència a les pràctiques que tracten la persona com a un objecte per a ser manipulat i utilitzat, en lloc de com algú la ment i la dignitat de la qual han de ser respectats. L'Escala d'Abús Psicològic Grupal suposa una aproximació empírica a la caracterització de contextos grupals en funció de les varietats i extensió de l'abús psicològic. Consta de 28 ítems, set per a cada una de les subescales: submissió, explotació, control mental i dependència ansiosa.

Resultats

Els resultats obtinguts que apareixen en els annexos 1, 2 i 3 fan referència al nombre de localitzacions identificades en la sentència N. 6/2008 de l'Audiència Nacional per a cada ítem de persuasió coercitiva dels dos models seleccionats anteriorment esmentats.

Així, a partir del model de Persuasió Coercitiva de Rodríguez Carballeira es constata l'ús de diferents tècniques de manipulació psicològica per part de diversos membres del grup terrorista. Cal realçar, sobretot, les de Tipus Cognitiu, amb un total de 121 localitzacions, de les quals 32 es troben al subapartat de "denigració de pensament crític" i, 31 al de "control del llenguatge". Les tècniques de Tipus Ambiental, amb un total de 32, i les de Tipus Emocional, amb 34, també mostren tenir la seva rellevància en l'estratègia de persuasió coercitiva de la cèl·lula terrorista, tot destacant els subapartats de "control de la informació" (19) i "l'activació emocional del gaudi" (21) (Veure Annex 1).

En relació a l'Escala d'Abús Psicològic Grupal, els ítems destacats són el 3 i el 12, amb 48 i 43 localitzacions, respectivament. El primer fa referència a la transgressió de la norma o llei si el grup ho justifica, mentre que el segon versa sobre l'aprovació de la violència per part del grup. També cal dir que hi ha 11 ítems que no registren cap localització, ja que molts d'ells fan referència a preguntes de caràcter molt íntim (assistència mèdica, relacions sexuals, etc.), la detecció de les quals és força complicada sinó és mitjançant una metodologia més directa, ja sigui a través d'entrevistes o observacions directes (Veure Annex 2).

En l'annex 3 es pot observar el nombre total de localitzacions de les subescales de l'Escala d'Abús Psicològic Grupal i, amb gran diferència, es constata que la subescala "Explotació", amb 153 localitzacions, és la dimensió més treballada per la cèl·lula

terrorista, seguida de les subescales “submissió” i “control mental”, amb 87 i 70 registres, respectivament.

Consideracions generals

Els resultats obtinguts en aquest treball d'investigació utilitzant dos models de manipulació psicològica evidencien que, en almenys en aquesta cèl·lula terrorista, es van dur a terme dinàmiques de persuasió coercitiva dirigides al reclutament i a l'adoctrinament de terroristes *gihadistes*.

Així mateix, els resultats també confirmen que aquestes pràctiques són conduïdes, conscientment i sistemàtica, per un cúpula dirigent, la qual cosa descarta, en aquest cas concret, la hipòtesis que el reclutament i la radicalització *gihadista* es realitza per osmosi ideològica entre persones afins i marginades.

El fet d'haver utilitzat dos models diferents de persuasió coercitiva atorga suficient fiabilitat i validesa a les dades obtingudes. Ambdós models han resultat ser útils a l'hora d'identificar i explicar certs processos de manipulació psicològica, malgrat avaluar aspectes diferents de la mateixa.

Aquesta recerca ha permès aprofundir en la descripció dels processos d'adoctrinament generats dins de la cèl·lula terrorista analitzada, els quals podrien conduir a l'individu a estats emocionals i cognitius òptims per a la comissió d'actes violents de caràcter *gihadista*.

Seguidament es detallen les tècniques que s'apliquen en els processos de persuasió coercitiva segons els models exposats, relacionades amb alguns determinants i desinhibidors de l'agressió, els quals es poden considerar com afavoridors d'actituds que tendeixen a la violència extrema:

- Dispersió de la responsabilitat per agredir a causa de la transferència moral: (a) creació d'un estat de dependència vital; (b) denigració del pensament crític; (c) demanda de condescendència i identificació amb el grup; (d) ús de la mentida i de l'engany; (e) alteració de les fonts d'autoritat; (f) control emocional; i (g) manipulacions relacionades amb els ítems 3, 11, 12, 18 i 23 de l'Escala d'Abús Psicològic Grupal (EAPG).
- Desindividuació per adopció d'una identitat col·lectiva: (a) aïllament; (b) control de la informació; (c) dependència vital; (d) afebliment psicofísic; (e) control emocional; (f) denigració del pensament crític; (g) demanda de condescendència i identificació amb el grup; (h) ús de la mentida i de l'engany; (i) inducció a estats dissociatius a través de rituals de renúncia al passat; (j) pràctiques de no pensar; i (h) manipulacions relacionades amb els ítems, alguns d'ells inversos al constructe, següents: 1 (invers), 2, 4, 8, 11, 13, 14, 18, 21 (invers), 22 (invers), 25 (invers) i 28 de l'EAPG.

- Deshumanització de la víctima per bloqueig de les barreres morals, mitjançant la negació de les qualitats humanes als membres de l'“exogrup”:
(a) activació emocional de “l’odi”; (b) denigració del pensament crític; (c) ús de la mentida i de l’engany; (d) control sobre el llenguatge; (e) alteració de les fonts d’autoritat; i (f) manipulacions relacionades amb els ítems 10, 12 i 20 de l’EAPG.
- Atribució de la culpa al propi agredit: (a) activació emocional de la “por”, de la “culpa” i de “l’odi”; (b) denigració del pensament crític; (c) ús de la mentida i de l’engany; (d) control sobre el llenguatge; i (e) manipulacions relacionades amb els ítems 10, 12 i 20 de l’EAPG.
- Justificació de l’agressió sota principis d’ordre moral superior o autodefensa:
(a) activació emocional del “gaudi” a través de l’expansió històrica del present (el grup és l’escollit per a cometre una missió transcendental); (b) activació emocional de “l’odi” (el “Gran Satán” com va batejar Bin Laden als Estats Units, i els seus aliats són els responsables dels greuges soferts pel món musulmà); (c) denigració del pensament crític; (d) ús de la mentida i de l’engany; (e) control sobre el llenguatge; (f) manipulacions relacionades amb els ítems 3,9 i 23 de l’EAPG.

CONCLUSIONS

Tot tenint en compte els antecedents i contextos de l’anàlisi del fenomen del terrorisme *gihadista* i, sobretot, a partir d’aquesta recerca empírica es pot concloure:

- Tot sembla indicar que els líders *gihadistes* utilitzen dinàmiques intencionades i actives de manipulació psicològica per al reclutament i adoctrinament de terroristes.
- Per a aquesta manipulació psicològica, els reclutadors i adoctrinadors apliquen sobre els membres dels grups que dirigeixen –com a mínim– tècniques de comunicació coercitiva i d’abús psicològic grupal;
- Certes tècniques de persuasió coercitiva podrien incitar a la radicalització violenta com a conseqüència de facilitar el funcionament d’alguns determinants i desinhibidors de l’agressió, els quals es poden considerar així mateix com a afavoridors d’actituds que condueixen a la violència extrema.
- Els resultats d’aquesta investigació, conjuntament amb els resultats de properes recerques, poden ajudar a jutges i fiscals a tenir un major coneixement dels mecanismes psicosocials que intervenen en les fases de captació i adoctrinament i, consegüentment, a poder avaluar millor aquest nou delictes que fa referència a la captació i adoctrinament de persones per a cometre activitats terroristes, introduït en la darrera reforma del Codi Penal.

Bibliografia

- Almendros, Carmen; Carrobes, José Antonio; Rodríguez, Álvaro; Jansà, Josep Maria: 2004, "Propiedades psicométricas de la versión española de la Group Psychological Abuse Scale para la medida de abuso psicológico en contextos grupales", *Psicothema*, 16 (1), pp. 132-138.
- Alonso, Ferran: 2005, "Islamic Fundamentalist Movements and the formation of cultic identity among suicide martyrs". Ponència seleccionada en la Conferència Anual de la International Cultic Studies Association. Facultat de Psicologia de la Universitat Autònoma de Madrid.
- 2008, "Terrorisme gihadista: revisió d'alguns factors explicatius del fenomen", *Apunts de Seguretat* n. 1, pp. 41-53.
- 2009, "Àmbits i línies de treball per a la detecció i prevenció de la radicalització violenta (II)", *Apunts de Seguretat* n. 4, pp. 94-127.
- Alonso, Ferran; Ramírez, Juan José, Trujillo, Humberto: 2009, "Indicios de persuasión coercitiva en el adoctrinamiento de terroristas yihadistas: hacia la radicalización violenta", *Universitas Psychologica*, V.8, n.3, pp.721-736.
- Biorgo, T. *et al.*: 2003, Root Causes of Terrorism. Findings from an international expert meeting, Oslo, 9-11 June 2003.
- Chambers, W.V.; Langone, Michael; Dole, Arthur; Grice, J.W.: 1994, "The Group Psychological Abuse Scale: A measure of the varieties of cultic abuse". *Cultic Studies Journal*, n. 11, pp. 88-117.
- "Decisión Marco 2008/919/JAI del Consejo, de 28 de noviembre de 2008, por la que se modifica la Decisión Marco 2002/475/JAI sobre la lucha contra el terrorismo". *Diario Oficial*, n. L 330, 09.12.2008, pp. 0021-0023.
- De la Corte, Luis: 2007, "Algunas claves psicosociales para el análisis y la explicación de los fenómenos terroristas", *Athena Intelligence Journal*, n. 2, pp. 47-65.
- European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation. Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. Submitted to the European Commission on 15 May 2008.
- Kirby, A.: 2007, "The London Bombers as "Self-Starters": A case study in indigenous radicalization and the emergent of autonomous clagues", *Studies in Conflict & Terrorism*, n. 30, pp. 415-428.
- Llei Orgànica 5/2010, de 22 de juny, per la qual es modifica la Llei Orgànica 10/1995 de 23 de novembre del Codi Penal espanyol.
- Merari, Ariel: 2004, "Characteristics of terrorists". Paper presented at NATO Advanced Research Workshop, Lisbon, Portugal.
- MI5: 2008, "MI5 report challenges views on terrorism in Britain". *Guardian.co.uk*.
- Newman, Edward: 2006, "Exploring the "Root Causes" of terrorism". *Studies in Conflict & Terrorism* n. 29, pp. 749-772.
- Rodríguez, Álvaro: 1992, *El lavado de cerebro. Psicología de la persuasión coercitiva*, Barcelona, Boixareu Universitaria.
- Sageman, Mark: 2004, *Understanding Terrorist Networks*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- 2008, "The new generation of terror", *Foreign Policy*, March/April, pp. 129.
- Sentencia N. 6/2008, de veintisiete de febrero de 2008, de la Sección Tercera de la Sala de lo Penal de la Audiencia Nacional, sobre el sumario 26/04 del Juzgado Central de Instrucción n. 5 sobre los atestados de la Operación NOVA I, II y III.
- Trujillo, Humberto: 2007, "Procesos psicológicos de radicalización y reclutamiento yihadista en las sociedades occidentales. Investigación de campo con análogos". Conferencia en seminario Contrainsurgencia y Radicalismo en un Mundo Global. Instituto Español de Estudios Estratégicos, Institute for Counterterrorism of Herzliya (Israel) i Universidad de Granada, España.

ANNEX 1

TÈCNiques DE PERSUASIÓ COERCITIVA (Rodríguez Carballeira)	Total de localitzacions
1. DE TIPUS AMBIENTAL	32
1.1.Aïllament	6
1.2.Control de la informació	19
1.3.Creació d'un estat de dependència existencial	6
1.4.Afebliment psicofísic	1
2. DE TIPUS EMOCIONAL	34
2.1.Activació emocional del gaudi	21
2.2.Activació emocional de la por, la culpa i l'angoixa amb l'aplicació selectiva de premis i càstics	13
3. DE TIPUS COGNITIU	121
3.1.Denigració del pensament crític	32
3.2.Ús de la mentida i de l'engany	18
3.3.Demanda de la condescendència i identificació amb el grup	10
3.4.Control de l'atenció	1
3.5.Control del llenguatge	31
3.6.Alteració de les formes d'autoritat	29
4. D'INDUCCIÓ A ESTATS ALTERATS DE CONSCIÈNCIA	11
<ul style="list-style-type: none"> • Ús de càntics, mantres i l'anomenat "parlar en llengües" • Utilització de diferents sistemes de meditació, oració i de pràctiques de no pensar • La sobrecàrrega emocional • L'afebliment psicofísic 	

Font: elaboració pròpia a partir de Rodríguez Carballeira (1992)

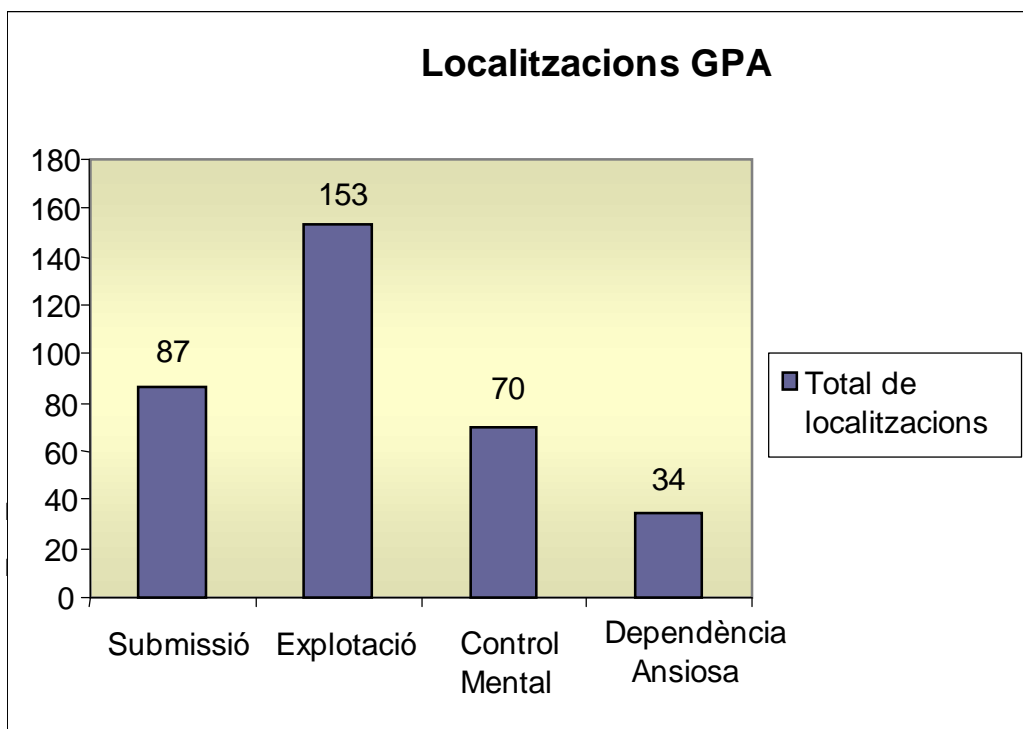
ANNEX 2

ESCALA D'ABÚS PSICOLÒGIC GRUPAL	
Ítems	Total de localitzacions
1. El grup no indica als seus membres com comportar-se sexualment	0
2. Es donen directrius a les dones joves per a que utilitzin el seu cos amb el propòsit de manipular o de reclutar nous membres	0
3. El grup dóna a entendre que transgredir la llei és correcte si serveix als interessos del grup	48
4. S'espera que els membres posposin o renunciïn a les seves fites personals, vocacionals i educacionals amb el propòsit de treballar pel grup	21
5. El grup anima els membres que estiguin malalts a buscar assistència mèdica	0
6. L'assoliment d'influència política constitueix una meta fonamental pel grup	17
7. Els membres creuen que abandonar el grup suposaria la mort o dany irreparable per a ells o per als seus familiars	0
8. El grup dificulta que els membres expressin emocions negatives	0
9. Els membres senten que són part d'una classe especial	38
10. S'ensenya que les persones que són crítiques amb el grup es troben sota la influència de forces demoníiques o malignes	6
11. S'utilitza la persuasió coercitiva i el control mental	20
12. El grup aprova algun tipus de violència contra persones alienes al grup (per ex.: contra "comunistes satànics")	43
13. Es desitjable que els membres visquin junts	7
14. Els membres han de seguir les normes del grup a l'hora de sortir amb persones de l'altre sexe o de tenir relacions íntimes	0
15. Les persones que romanen en el grup ho fan perquè estan enganyades i manipulades	0
16. El grup ensenya pràctiques especials (meditació, càntics, parlar en llegües...) per apartar els dubtes o els pensaments negatius de la consciència	10
17. Es desaconsella l'atenció mèdica, tot i poder existir un problema real de salut	0
18. S'espera que els membres serveixin als líders del grup	22
19. Recaptar diners constitueix una meta principal per al grup	10
20. El grup no dubta en amenaçar persones alienes que critiquen el grup	9
21. S'espera que els membres prenguin les seves pròpies decisions sense consultar amb el/els líder/es del grup	0
22. Els membres mantenen la capacitat de tenir un pensament crític i independent, com abans d'unir-se al grup	7

23. El grup creu o fa entendre que el seu líder té caràcter diví o és un ésser superior	18
24. S'utilitza el control mental sense el consentiment conscient dels membres	5
25. Els membres estan sotmesos a poca pressió psicològica per part dels líders	0
26. El/els líder/s del grup rarament critica/quen els membres	0
27. Una meta important per al grup és reclutar membres	26
28. S'espera que els membres consultin els seus líders abans de prendre la majoria de les decisions, fins i tot aquelles relacionades amb el treball, l'educació dels nens, visitar o no la família, etc.	10

Font: elaboració pròpia a partir de l'Escala d'Abús Psicològic Grupal

ANNEX 3

www.icps.cat